

Крымское отделение Института востоковедения

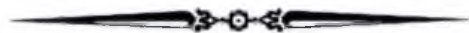
—•—
Центр археологических исследований
БФ «Деметра»

**БОСПОР КИММЕРИЙСКИЙ
и варварский мир в период
античности и средневековья.**

**Актуальные проблемы
хронологии**

Crimean Branch of the Institute of Oriental Studies

Beneficial Foundation «Demetra»

XV

BOSPORAN READINGS

*The Cimmerian Bosphorus
and barbarian world in the period of
Antiquity and the Middle Ages.*

Kerch - 2014

О.В. ШЕЛЕХАНЬ
(Київ)

ХРОНОЛОГИЯ КЛИНКОВОЇ ЗБРОЇ РАННЬОСКІФСЬКОГО ЧАСУ (за матеріалами лісостепових пам'яток)

Мечі та кинджали є одним з найвиразніших елементів паноплії давніх кочовиків. Проте, при вирішенні питань хронології, вони не є самодостатнім джерелом. Це обумовлено доволі широкими хронологічними рамками побутування як цілих типів, так і окремих типоутворюючих деталей. Тому, нажаль, в ході гострих дискусій щодо періодизації скіфської архаїки, лишається осторонь цілий ряд зразків озброєння.

При побудові хронологічної шкали клинкової зброї зі скіфського Лісостепу, ми спирались на супровідні елементи матеріальної культури із поховань. Для повноти картини залучались пам'ятки з синхронних регіонів.

Нижню межу побутування мечів скіфського типу як невід'ємної складової скіфської матеріальної культури не вважаємо за доцільне опускати нижче другої чверті VII ст. до н. е., тобто часу повторної згадки кіммерійців Теушпи (679 р. до н. е.)¹ та першої скіфів Ішпакая (676 — 674 рр. до н. е.) у ассирійських джерелах. Адже лише з цього часу можемо говорити про контакти кочовиків з кавказьким регіоном, звідки була запозичена вказана форма клинкової зброї.

При аналізі архаїчних поховань VII — VI ст. до н. е., нами було виділено три групи. Перші дві співвідносяться з поділом поховань келермеського могильника на ранню та пізню групи [Алексеев; Рябкова, 2013. С. 13; Гречко, 2013. С. 144] Третя група виділяється як перехідна між пам'ятками ранньо- та середньоскіфського часу [Могилов; Диденко, 2009. С. 45; Гречко, 2012. С. 75]

¹ Комплекс знахідок з Імірлера, що мав у складі меч з ниркоподібним перехрестям, дослідники співвідносять з історичними кіммерійцями, які активно діяли у Малій Азії у другій чверті — середині VII ст. до н. е. [Алексеев, 2003. С. 152].

Слід зазначити, що ми не спираємось на матеріали з Лермонтовського Роз'їзду, оскільки умови знахідки змушують сумніватись у його автентичності. Ці речі здали до музею робітники, котрі розрили курган при будівництві дороги [Иессен, 1955. С. 112]. Нажаль, дослідники не брали до уваги вказану обставину і беззастережно трактували цей набір речей як новочеркасько-скіфський комплекс. Хоча зовнішній вигляд меча тяжіє до аналогічних виробів VI ст. до н. е. [Махортих; Скорий, 1986. С. 73]. Тому, власне, у представленій системі відсутній докелермеський період, адже за умови виключення вказаного виробу, знахідки скіфської клинкової зброї «допохідного» часу не відомі.

Перша група (друга — третя чверть VII ст. до н. е.) виділяється за характерними рисами скіфської архаїки.

У Лісостепу виразним комплексом середини VII ст. до н. е. і, можливо, найбільш раннім, є Яснозір'я, к.6, п.1 (рис. 1; 1), де меч келермеського типу зафіксовано із пізньожаботинською керамікою та псаліями з передскіфськими рисами (муфтоподібні отвори) [Ковпаненко, Бессонова, Скорый, 1994. С. 52]. Поховання Рижанівка, к. 5 (рис. 1; 3) [Тереножкин, 1965. С. 211] віднесене сюди за сагайдачним набором та знахідкою черпаків з високою ручкою. Окрім того, яскравою рисою найбільш ранніх комплексів є привнесені речі. Це дзеркала з центральною ручкою, які зафіксовані разом з кинджалами з Медвина, к. 1906 р. (рис. 1; 2) [Ковпаненко, 1981. С. 47] та Ленківців (рис. 1; 4) [Смирнова, 1993. С. 106]. Дослідники схильні їх датувати від середини VII ст. до н. е. [Бруяко, 2005. С. 246]. Мечі та кинджали цієї групи знаходять аналогії серед синхронних старожитностей з Тлійського могильника та Імірлера (рис. 1; 5; 6).

Отже, екземпляри першої групи представлені передусім виробами келермеського типу. Проте вже наприкінці цього етапу відомі кинджали з ниркоподібними перехрестями. Також вже в цей час з'являються вироби з пласкою рукояткою. Це дозволяє скорегувати думку, згідно якій перетин рукоятки спрощувався поступово [Шрамко, 1984. С. 34-36].

Друга група [остання чверть VII — перша чверть VI ст. до н. е.], класична келермеська, доволі схожа на попередню, проте з'являється ряд інновацій.

Тут заслуговує на увагу комплекс Мельгунівського скарбу. Ряд археологічних та мистецтвознавчих паралелей дозволяє віднести його до останньої чверті VII ст. до н. е. [Алексеев; Рябкова, 2013. С. 13]. Цікаво, що церемоніальний мельгунівський меч (рис. 1; 8) датується більш пізнім часом, ніж значна частина пересічних зразків цього типу.

Також, до цього часу віднесено ряд виразних лісостепових комплексів, які можна пов'язувати з освоєнням регіону кочовиками (Скорый, 2003. С. 78). Це передусім Старша Могила (рис. 1; 7), Реп'яхувата Могила, п. 2 (рис. 1; 9), Гладковщина, к. 4 (рис. 1; 10) [Іллінська, 1951. С. 196; Ильинская и др., 1980. С. 41; Григорьев; Скорый, 2012. С. 441]. В цілому даний горизонт об'єднують спільні риси сагайдачного набору, посуду (глибоких черпаків та біконічних корчаг), знахідки кам'яних блюд, наверхів та парних бронзових ножів. У той час, як дата Старшої Могили, ймовірно, не виходить за межі VII ст. до н. е., дату останніх двох комплексів уточнює знахідка у Реп'яхуватій Могилі мілетської амфори початку VI ст. до н. е. [Гречко, 2012. С. 79]. Прикладом рядового поховання цього часу є комплекс Курилівка, к. 77 (рис. 1; 11), де крім нечисленного сагайдачного набору, знайдено черпак з округлим денцем та S-подібним профілем [Ковпаненко, 1981. С. 34].

Нижньодонський комплекс Хапри к. 25, п. 1, датується кінцем VII — початком VI ст. до н. е. на підставі знахідки клазоменської амфорої [Максименко, 1983. С. 35]. Звідси походить кинджал з широким клинком та широким стержнеподібним навершям (рис. 1; 12). Ми залучаємо цей комплекс у зв'язку з тим, що всі подібні кинджали з Лісостепу є випадковими знахідками [Бабенко, 2009. С. 26].

Таким чином, набір клинкової зброї другої групи демонструє її поступовий розвиток. Продовжують існувати вироби з рамочною рукояткою та «келермеським» перехрестям. Проте, більшого поширення набувають зразки з ниркоподібним перехрестям. Спостерігається збільшення різниці у розмірі між мечами та кинджалами. Вперше фіксуються церемоніальні екземпляри. З'являються нові форми зі стержнеподібним навершям.

Третя група (друга — третя чверть VI ст. до н. е.) — перехідний етап між пам'ятками ранньо-та середньоскіфського часу. Характеризується поєднанням архаїчних виробів з інноваційними речами.

До другої чверті — середини VI ст. до н. е. за особливостями оздоблення можна віднести церемоніальний меч з к. Шумейка (рис. 1; 13) [Гречко, 2012. С. 88]. Також вирізняються поховання з біметалевою зброєю. Цілком слушно вважається, що це найбільш архаїчний прийом виготовлення зброї [Шрамко, 1984. С. 33]. Проте, у середині VI ст. до н. е. ми можемо спостерігати подібний консерватизм на прикладі меча з Райгороду, к. 2 (рис. 1; 14), який датується знахідкою іонійського кіліка типу В2 за Вілляр-Вале другою чвертю — серединою VI ст. до н. е. [Гайдукевич, 1959. С. 158]. Цікаво, що у

Таманському некрополі, п. 5 (рис. 1; 18) знайдено аналогічний кілік, проте вже з іншим мечем, з волютоподібним навершям. Кинджал, аналогічний останній знахідці, знайдено в Куп'єваха, к. 21 (рис. 1; 15). Його дата (остання третина VI ст. до н. е.) визначається фрагментами лесбоської амфори [Берестнев; Бойко, 2008. С. 208]. Ще один біметалевий екземпляр середини VI ст. до н. е., але також вже з волютоподібним навершям, походить зі Степу — Шолохово, к. 13 (рис. 1; 16) [Волокобой и др., 1979. С. 46]. З некрополю Ольвії відомий комплекс [п. 6 1909 р.], у якому поєднуються типовий ранньоскіфський кинджал (рис. 1; 17) з наконечниками середини — третьої чверті VI ст. до н. е. [Скуднева, 1960. С. 61].

Отже, в цій групі ми також спостерігаємо як консервативні, так і інноваційні риси. До перших відноситься, перш за все, біметалізм, а також певні типологічні характеристики (брускоподібне навершя, ниркоподібне перехрестя, жолобчасте руків'я). Показовим є продовження традиції використання церемоніальних мечів. Головною зміною є поширення простих волютоподібних навершів, які поєднувались з ниркоподібним перехрестям. Останнє набуває більш округлої форми.

Лише з останньої чверті VI ст. до н. е., у Лісостепу остаточно відбувається перехід до ССК комплексу речей. В цей час кинджали з простим волютоподібним навершям та ниркоподібним перехрестям остаточно посідають чільне місце у комплексі озброєння місцевого населення.

Таким чином, протягом VII — VI ст. до н. е. відбувається поступовий розвиток форм. На що вказує наявність наскрізних типів та спадковість технологій. Цікаво, що традиція оздоблення піхов дорожнім металом, започаткована наприкінці VII ст. до н. е., практикувалась протягом всього скіфського часу.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексеев А.Ю. Хронография Европейской Скифии. — СПб., 2003.
- Алексеев А.Ю., Рябкова Т.В. Относительная хронология скифских кельмермесских курганов // Шестая кубанская конференция. — Краснодар, 2013. — С. 13—18.
- Бойко Ю.Н. Новые исследования курганного могильника у с. Купьеваха // Древности 2006-2008. — Харьков, 2008. — С. 204—225.
- Бруяко И.В. Ранние кочевники в Европе. — Кишинев, 2005.
- Волокобой С.С., Шалобудов В.Н., Лихачев В.А. Скифский могильник «Славянка» у с. Шолохово на Днепропетровщине // Курганные

- древности степного Поднепровья III—I тыс. до н. э. — 1979. — Вып. 3. — С. 45—60.
- Гречко Д.С.* О возможных «просветах» в «темное» время (VI в. до н. э.) скифской истории // *Stratum plus*. — № 3 2012. — С. 75—106.
- Гречко Д.С.* О памятниках киммерийцев и «раннескифской» культуры // *Stratum plus*. — № 3 2013. — С. 133—154.
- Григорьев В.П., Скорый С.А.* Курганы у с. Гладковщина — памятник эпохи скифской архаики в Левобережной Приднепровской террасовой Лесостепи // *Peregrinationes archaeologicae in Asia et Europa Joanni Chochorowski dedicatae*. — Kraków, 2012. — S. 441—459.
- Гайдукевич В.Ф.* Некрополи некоторых боспорских городов // *МИА*. — 1959. — № 69. — С. 178—180.
- Іллінська В.А.* Курган Старша Могила — пам'ятка Скіфії // *Археологія*. — 1951. — Т. 5. — С. 196—212.
- Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н., Тереножкин А.И.* Курганы VI в. до н.э. у с. Матусов // *Скифия и Кавказ*. — К., 1980. — С. 31—63.
- Ковпаненко Г.Т.* Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. — К., 1981.
- Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А.* Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного правобережья (Киево-Черкасский регион). — К., 1989.
- Махортих С.В., Скорый С.А.* Мечі та кинджали скіфського часу без наверхш // *Археологія*. — 1986. — № 56. — С. 72—78.
- Могилев О.Д., Диденко С.В.* Скіфський курган 448 біля с. Журавка — пам'ятка перехідного часу в Потясминні // *Археологія*. — 2009. — № 3. — С. 45—55.
- Онайко Н.А.* О центрах производства золотых обкладок ножен и рукояток ранних скифских мечей, найденных в Приднепровье // *Культура античного мира*. — М., 1966. — С. 159—176.
- Скорый С.А.* Скифы в Приднепровской Правобережной Лесостепи. — К., 2003.
- Смирнова Г.И.* Памятники Среднего Поднепровья в хронологической схеме раннескифской культуры // *РА*. — 1993. — № 2. — С. 101—118.
- Тереножкин А.И.* Погребения раннего скифского времени у с. Рыжановки // *МИА*. — 1965. — № 130. — С. 211—215.
- Шрамко Б.А.* Из истории скифского вооружения // *Вооружение скифов и сарматов*. — К., 1984. — С. 22—39.

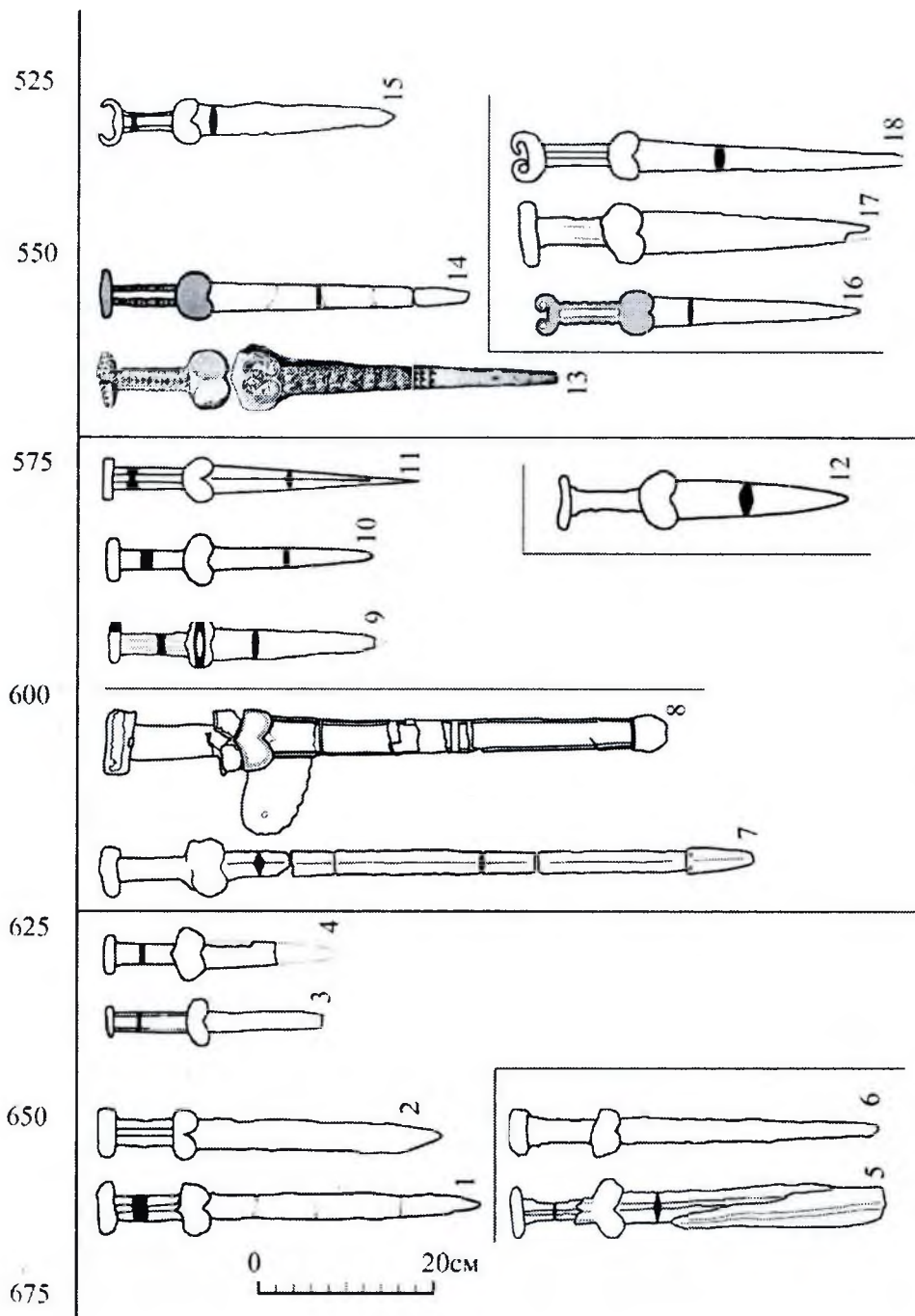

Рис. 1.